

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

***ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ
18, 2004***

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ALBERT J. AMMERMAN – ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ – ΜΑΡΙΑ ΝΤΙΝΟΥ – ΣΙΛΑΣ ΜΙΧΑΛΑΚΑΣ <i>Εφαρμογές της «αρχαιολογίας του τοπίου» στη Θράκη. Τα πρώτα στοιχεία για τις πρώιμες νεολιθικές εγκαταστάσεις στην περιοχή</i>	1
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΤΣΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ <i>Η αρχαία Εγνατία και η διαδρομή της στον χώρο της Θράκης</i>	9
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ – ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ <i>Λατομεία και θέσεις πυριτολίθου προϊστορικών χρόνων στη Μακεδονία</i>	17
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ <i>Ανασκαφική έρευνα 2003 στον νεολιθικό οικισμό Αρκαδικού Δράμας στα αγροτεμάχια 542, 545 ιδιοκτησίας Φ. Χατζηγιαννίδη</i>	25
ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ-ΠΑΤΕΡΑ – ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ-ΔΙΑΛΕΓΜΕΝΟΣ ΜΕΓΓΙΔΗΣ <i>Ανασκαφές στα δυτικά των Φιλίππων</i>	33
† Μ. ΣΓΟΥΡΟΥ – F. BLONDÉ – A. MULLER – N. BEAUDRY – M. KOHL – T. KOZELJ – Γ. ΣΑΝΙΔΑΣ <i>Παλαιοχριστιανική οικία στον Λιμένα Θάσου στις βόρειες παρυφές του Αρτεμισίου. Ανασκαφή στο οικόπεδο Η. Κόκκινου 2004</i>	43
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΚΟΝΤΑΞΗ – ΒΑΣΙΛΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΖΝΕΣΗ <i>Το σπήλαιο του «Ορφέα» Αλιστράτης Σερρών και η ευρύτερη περιοχή. Πρώτες σπηλαιολογικές και αρχαιολογικές έρευνες</i>	57
ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ – ΜΑΡΚΟΣ ΒΑΞΕΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ – ΣΟΦΙΑ ΚΟΥΛΙΔΟΥ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΣΥΡΟΣ <i>Καταρράκτες (Φράγμα) Σιδηροκάστρον 2004</i>	63
ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΥΧΡΟΝΗ <i>Αρχαιολογικός χώρος Παλατιανού. Ο νοτιοανατολικός τομέας</i>	73
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ – ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΨΟΥΔΑΣ <i>Κορομηλιά νομού Κιλκίς 2003-2004: ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής</i>	85
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΑΝΤΙΚΑΣ – LAURA WYNN-ΑΝΤΙΚΑΣ <i>Παθολογικά ευρήματα σε σκελετούς ανθρώπων και ίππων από πρόσφατες ανασκαφές στη Σίνδο και το Πολύκαστρο</i>	95
ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΜΠΙΛΟΥΚΑ – ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΑΙΚΟΣ – ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΚΛΑΓΚΑ <i>Νέα Καλλικράτεια 2004: η ανασκαφική έρευνα στο νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού.....</i>	105
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ <i>Άφντις 2004</i>	115
ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ – ΜΑΡΚΟΣ ΒΑΞΕΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ <i>Το σπήλαιο στο ιερό του Αμμωνος Διός στην Καλλιθέα Χαλκιδικής 2004</i>	125
ΗΛΕΚΤΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΥΧΡΟΝΗ <i>Σωστική ανασκαφή στην αρχαία Μένδη</i>	133

YVON GARLAN	
<i>Η πρόελευση της «ομάδας Παρμενίσκου» από τη Μένδη</i>	141
ΕΛΙΣΑΒΕΤ-ΜΠΕΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ – ΔΟΜΝΑ ΜΑΝΤΑΖΗ	
<i>Προϊστορικό νεκροταφείο Νέας Σκιάωνης Χαλκιδικής</i>	149
ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΑΛΛΑΚΙΔΟΥ	
<i>Άκανθος. Το ανασκαφικό έργο της χρονιάς του 2004</i>	157
ΕΛΕΝΗ ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΑΛΛΑΚΙΔΟΥ	
<i>Κεραμικοί κλίβανοι Ακάνθου</i>	167
YVON GARLAN	
<i>Η ανάγνωση των σφραγισμάτων αμφορέων «με τροχό» από την Άκανθο</i>	181
ΕΛΙΣΑΒΕΤ-ΜΠΕΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ – ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΤΣΟΛΑΚΗΣ	
<i>Ανασκαφή στη Σάνη της Ακτής</i>	191
ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΒΛΑΚΗΣ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΙΩΜΚΟΣ	
<i>Έργο συντήρησης τοιχογραφιών στο Άγιον Όρος. Η περίπτωση του τρούλου του καθολικού της Ι. Μ. Δοχειαρίου</i>	199
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ	
<i>Η συνέχεια της έρευνας στο Σεβαστείο των Καλινδοίων</i>	213
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ	
<i>Κρήνη στην Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης. Ένα «χαμένο» κτίσμα από την εποχή του Φ. Πέτσα</i>	225
ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΑΛΑΜΑ – ΜΑΡΙΑ ΜΙΖΑ – ΜΑΡΙΑ ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ	
<i>Οι οικοδομικές φάσεις του Οκταγώνου των ανακτόρων του Γαλερίου στη Θεσσαλονίκη ..</i>	239
ΦΑΝΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΒΕΝΕΤΙΑ ΜΑΛΑΜΑ – ΜΑΡΙΑ ΜΙΖΑ – ΜΑΡΙΑ ΣΑΡΑΝΤΙΔΟΥ	
<i>Η διακόσμηση του Οκταγώνου των ανακτόρων του Γαλερίου</i>	255
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ – ΑΣΗΜΙΝΑ ΚΑΪΑΦΑ	
<i>Θεσσαλονίκη, οδός Κ. Μελενίκου. Η συνέχεια... ..</i>	269
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΙΔΗΣ	
<i>Υδρευτικά έργα του Μ. Κωνσταντίνου στη Θεσσαλονίκη.</i>	279
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ – ΣΟΦΙΑ ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ	
<i>Νέα ταφικά ερημίματα από το δυτικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης</i>	289
ΟΛΓΑ ΤΡΑΓΑΝΟΥ-ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ – ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ	
<i>Η σχολή τεχνών και επαγγελματιών στη Θεσσαλονίκη. Η ανακάλυψη της ταυτότητας ενός νεότερου μνημείου</i>	303
ΙΩΑΝΝΑ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ – ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ – ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΑΒΕΛΙΔΗΣ	
<i>Μεταλλικά αντικείμενα και μεταλλοτεχνικές δραστηριότητες κατά την εποχή του χαλκού στην Τούμπα Θεσσαλονίκης</i>	315
ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ	
<i>Τούμπα Θεσσαλονίκης 2004: ανασκαφές στην Τράπεζα</i>	329
ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΙΒΕΡΙΟΣ – ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ – ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ	
<i>Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2004: ο αρχαίος οικισμός</i>	337
ΚΩΣΤΑΣ ΣΟΥΕΡΕΦ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΛΑ ΧΑΒΕΛΑ	
<i>Σουρωτή 2004: ανασκαφές στο αρχαίο νεκροταφείο</i>	345

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ – ΦΩΤΕΙΝΗ ΑΔΑΚΤΥΛΟΥ <i>Νεολιθικός οικισμός στα «Ρεβένια» Κορινού</i>	357
ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ – ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ –ΕΛΕΝΗ ΓΕΡΟΦΩΚΑ – ΜΑΡΙΑ ΧΡΙ- ΣΤΑΚΟΥ-ΤΟΛΙΑ <i>Μεθώνη 2004</i>	367
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ <i>Οι ανασκαφές στο Δίον το 2004 και τα ευρήματα της εποχής των φιλαλέξανδρων βα- σιλέων</i>	377
ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ – ΑΡΗΣ ΜΠΑΧΛΑΣ <i>Λειβήθρα 2003-2004</i>	383
ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ <i>Αντιστήριξη πρηνών της ακρόπολης αρχαίων Λειβήθρων Πιερίας</i>	389
ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΟΥΛΑΚΗ-ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗ – ΣΟΦΙΑ ΚΟΥΛΙΔΟΥ – ΕΥΤΕΡΠΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ <i>Λεπτοκαρνά - Βάλτος</i>	397
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ <i>Πιερία 2004</i>	407
ΣΟΥΛΤΑΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΒΑΛΑΜΩΤΗ <i>Η διατροφή στη βόρεια Ελλάδα κατά την προϊστορική περίοδο, με έμφαση στα φυτικά συστατικά της τροφής</i>	417
ΛΙΑΝΑ ΣΤΕΦΑΝΗ – ΣΟΥΛΤΑΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΒΑΛΑΜΩΤΗ – ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ <i>Το ερευνητικό πρόγραμμα του προϊστορικού οικισμού Αγγελοχωρίου. Οι γεωργοκτηνο- τροφικές δραστηριότητες και οι διατροφικές συνήθειες στο Αγγελοχώρι της ΥΕΧ</i>	431
ΡΟΖΑΛΙΑ ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ <i>Η μελέτη των οστέινων αντικειμένων από το Αγγελοχώρι</i>	439
ΝΙΚΟΣ ΜΕΡΟΥΣΗΣ – ΛΙΑΝΑ ΣΤΕΦΑΝΗ <i>Ο νεολιθικός οικισμός στον Πολυπλάτανο Ημαθίας: η ανασκαφική έρευνα και η μελέτη του υλικού (2003-2004)</i>	455
ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΡΟΧΙΔΗΣ <i>Νέος μακεδονικός τάφος στα Λευκάδια Ημαθίας</i>	465
ΛΙΑΝΑ ΣΤΕΦΑΝΗ <i>Συστάδα αρχαϊκών τάφων στη Βέροια και νέα στοιχεία για τις πρώιμες φάσεις κατοί- κησης στην πόλη</i>	485
ΕΙΡΗΝΗ ΨΑΡΡΑ <i>Ένας νέος μακεδονικός τάφος στη Βέροια</i>	495
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ – ΦΛΩΡΑ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ <i>Ανασκαφικές έρευνες στα βυζαντινά κοιμητήρια της Βέροιας</i>	509
ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΑΝΤΙΚΑΣ – LAURA WYNN-ΑΝΤΙΚΑΣ <i>Σπάνια περίπτωση θανάτου τον 2ο αι. π.Χ. από οξυβέλος καταπέλτη στη Λευκόπετρα Ημαθίας: νέα ταύτιση όπλου</i>	519
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ <i>Η ανασκαφή της ΙΖ' ΕΠΚΑ στην πόλη και στη νεκρόπολη των Αιγών το 2003-2004: νέα στοιχεία για τη βασιλική ταφική συστάδα της Ευροδίκης και το τείχος της αρχαίας πόλης</i>	527

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΟΤΤΑΡΙΔΗ <i>Οι ανασκαφικές έρευνες της ΙΖ' ΕΠΚΑ στην ορεινή Μακεδονίδα και η ταύτιση της αρχαίας Λεβαΐης</i>	543
ΓΡΗΓΟΡΗΣ Ν. ΤΣΟΚΑΣ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΒΑΡΓΕΜΕΖΗΣ – ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΟΥΡΛΟΣ – ΣΤΕΛΛΑ ΔΡΟΥΓΟΥ – ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ-ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ – ΚΩΣΤΑΣ ΤΟΚΜΑΚΙΔΗΣ <i>Εξερεύνηση του αρχαιολογικού χώρου της Βεργίνας με τη μέθοδο της γεωηλεκτρικής χαρτογράφησης, 1984-2004</i>	551
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ – ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Ανασκαφή στη δυτική νεκρόπολη του Αρχοντικού κατά το 2004</i>	561
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ – ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΣΙΑΚΟΣ – ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΟΥΖΑΣ <i>Παλαιοντολογική-ιζηματολογική ανασκαφική έρευνα 2004 και χρονολογικές μελέτες σπηλαίου Α' Λουτρακίου Αριδαίας</i>	573
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Σωστική ανασκαφή κατά το 2004 στο οικόπεδο Ζουντ Ομπάιντ στην Έδεσσα, γωνία αρχιερέως Μελετίου και Κοραή Ο.Τ. 130</i>	591
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ <i>Νομοί Κοζάνης και Γρεβενών: ΔΕΗ Α.Ε. (φράγμα Γλαρίωνα) και αρχαιότητες</i>	609
ΝΙΚΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ – ΡΑΟΛΟ ΒΙΑΓΙ – ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΕΛΕΦΑΝΤΗ – ΜΑΡΙΑ ΝΤΙΝΟΥ <i>Προϊστορικές ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή της Σαμαρίνας, στην Πίνδο του νομού Γρεβενών</i>	623
ΕΛΕΝΗ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ – ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΧΑΡΒΑΤΗ – ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΡΚΑΝΑΣ – ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΕΛΕΦΑΝΤΗ – STEFEN R. FROST <i>Η έρευνα της πρώιμης παλαιολιθικής στην περιοχή του Αλιάκμονα, νομού Γρεβενών</i>	631
ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΙΚΟΥΛΑΣ <i>Διασχίζοντας την Πίνδο. Γ' περίοδος (2004): μεθόριος νομού Γρεβενών</i>	641
ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΚΑΜΑΤΗΣ <i>Σωστική ανασκαφή Κάτω Κλεινών</i>	649
ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ <i>Νεολιθική Αυγή Καστοριάς 2003-2004. Τα πρώτα βήματα ενός ερευνητικού προγράμματος</i>	661
ΡΕΝΑ ΒΕΡΟΠΟΥΛΙΔΟΥ – ΦΩΤΗΣ ΥΦΑΝΤΙΔΗΣ <i>Unio pictorum vs. spondylus gaederopus. Όστρεα και οστρέινα αντικείμενα από το Δισπηλιό Καστοριάς</i>	669
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΟΥΓΓΑΡΗΣ <i>Ανασκαφικές έρευνες στο νεκροταφείο κλασικών χρόνων του νέου υδραγωγείου Πενταβρύσου Καστοριάς (2001-2004)</i>	687
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΔΡΟΣΟΥ – ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΘΕΟΧΑΡΙΔΟΥ <i>Η δημιουργία Μουσείου Εκκλησιαστικής Τέχνης στη Σιάτιστα</i>	695
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ <i>Παλαιογραφική εξέταση της κτητορικής επιγραφής του ναού της Γκάλιστας</i>	705

Η ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΗΣ ΙΖ' ΕΠΚΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ
ΤΩΝ ΑΙΓΩΝ ΤΟ 2003-2004: ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΤΑΦΙΚΗ ΣΥΣΤΑΔΑ ΤΗΣ ΕΥΡΥΔΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Μια μικρή σωστική ανασκαφή που κάναμε με τον συνάδελφο Γ. Καρλιάμπα το 2003 σε ένα οικοπέδο της Βεργίνας, έφερε στο φως είκοσι τέσσερις τάφους. Όλοι ήταν λακκοειδείς και με μια εξαίρεση συλημένοι, φαινόμενο γενικά ασυνήθιστο, που ωστόσο, όπως πολλές φορές έχουμε επισημάνει¹, στη νεκρόπολη των Αιγών αποτελεί τον κανόνα και πιθανότατα σχετίζεται με τη γαλατική ληλασία².

Η ιδιαίτερη σημασία του ευρήματος αυτού έγκειται στο γεγονός πως όλες αυτές οι ταφές χρονολογούνται στον 6ο προχριστιανικό αιώνα, και μάλιστα μερικές στο πρώτο μισό του. Αυτό επιβεβαιώνει το μοντέλο ανάπτυξης στον χώρο που έχουμε προτείνει, σύμφωνα με το οποίο η νεκρόπολη των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του νεκροταφείου των τύμβων³, δυστυχώς στο μεγαλύτερο μέρος της κάτω από τον σύγχρονο οικισμό της Βεργίνας, και κυρίως αποδεικνύει για μια ακόμη φορά ότι η μέχρι τώρα απουσία ευρημάτων των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων που κάποιοι⁴ θεώρησαν αντεπιχείρημα για την ταύτιση της αρχαίας πόλης αποτελεί κενό της έρευνας και όχι κενό της ιστορίας. Άλλωστε δεν έχει ανασκαφτεί ακόμη παρά το ένα εκατοστό περίπου της νεκρόπολης και το ένα πεντακοσιοστό της πόλης.

Το μέγεθος και η μορφή των τάφων δείχνουν ότι δεν ανήκαν σε εξέχοντες, όπως συμβαίνει στη συστάδα της Ευρυδικής (συστάδα Β) και στη συστάδα του Δημαρχείου⁵. Ωστόσο, και αυτό έχει οπωσδήποτε σημασία: τα κτερίσματα που βρέθηκαν

1. Βλ. π.χ. Α. Kottaridi, «Discovering Aigai, the old Macedonian capital», *Excavating Classical Culture*, 79.

2. Πλουτ. Πύρρος 26.11-26.13

3. Α. Κοτταρίδη, ΑΕΜΘ 10Α, 1996, 79-92.

4. Π. Φάκλαρης, *AJA* 98, 1994, 609-16.

5. Για τη συστάδα της Ευρυδικής βλ. Μ. Ανδρόνικος, ΑΕΜΘ 1, 1987, και ΑΕΜΘ 2, 1988· Α. Κοτταρίδη, ΑΕΜΘ 3, 1989, 1-11· της ίδιας, *The Lady of Aigai, in Alexander the Great, Treasures from an epic Era of Hellenism* (2004) 139-148. Γενικά για τη νεκρόπολη των Αιγών βλ. της ίδιας, ΑΕΜΘ 10Α, 1996, 79-92· ΑΕΜΘ 11, 1997, 129-137· ΑΕΜΘ 12, 1998, 405-412· ΑΕΜΘ 14, 2000, 527, 536. Ειδικότερα για τη συστάδα του Δημαρχείου βλ. Α. Κοτταρίδη, ΑΕΜΘ 14, 2000, 530· της ίδιας, «Βασιλικές πυρές στη νεκρόπολη των Αιγών», *Αρχαία Μακεδονία VI* (1996) 631-642· της ίδιας, «Macedonian Burial Customs and the Funeral of Alexander the Great», *Αλέξανδρος ο Μέγας από τη Μακεδονία στην Οικουμένη, Πρακτικά Συμποσίου (Βέροια 27-31/5/1998)* 113-120· της ίδιας, «Το έθιμο της καύσης και οι Μακεδόνες», *Καύσεις στην Ελλάδα από την εποχή του χαλκού ως την πρώιμη εποχή του σιδήρου, Πρακτικά Συμποσίου Ρόδος 29/4-2/5/1999* (2001) 359-371· της ίδιας, *Discovering Aigai, the old Macedonian capital, Excavating Classical Culture*, 75-82. Πρβ. επίσης Cicero, *de Legibus* II 26.64.

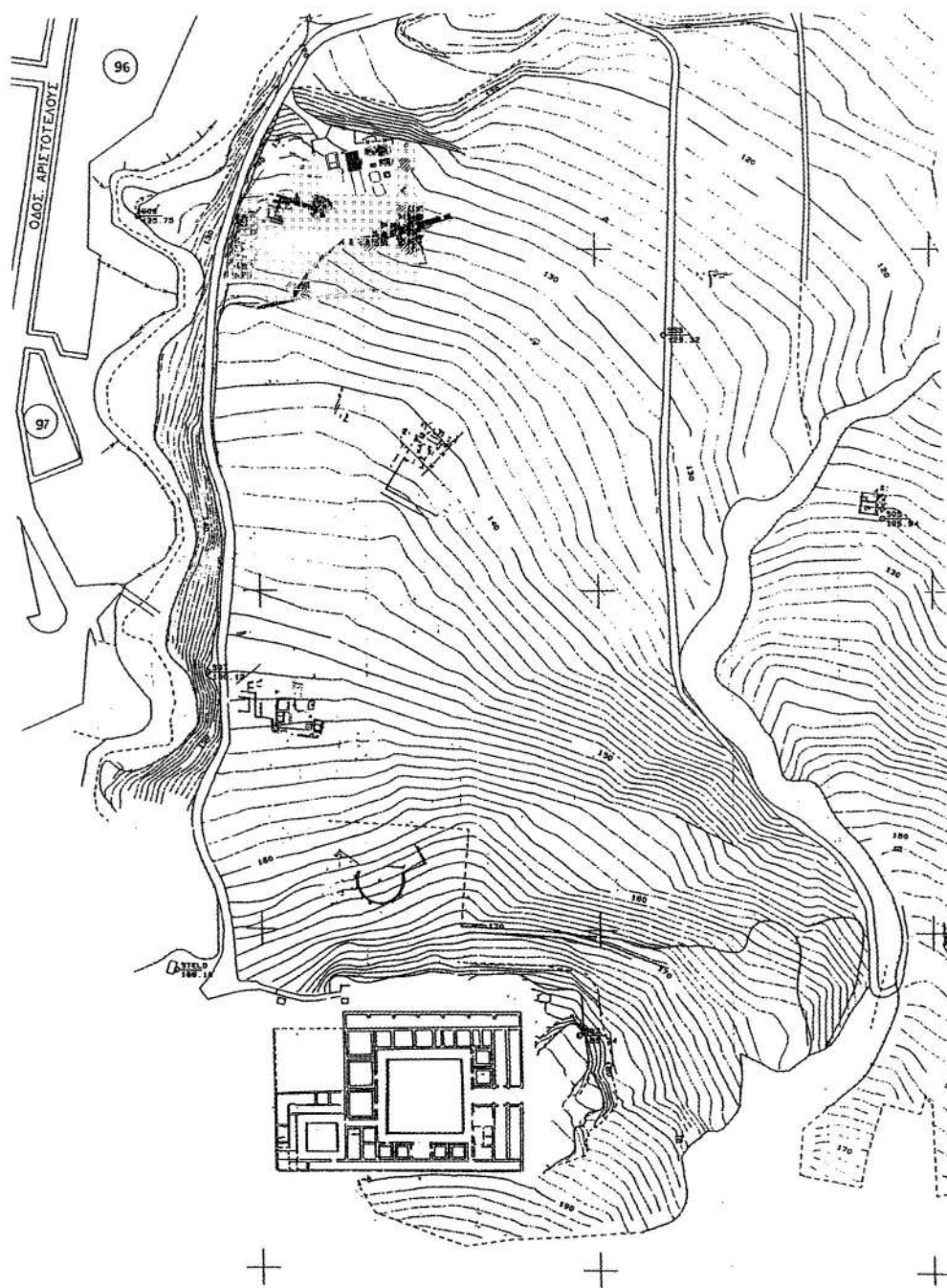
παρά τη σύληση, κυρίως πήλινα αγγεία, ντόπια και εισαγμένα, –κορινθιακά, αττικά και ανατολικοϊωνικά– και μερικά μετάλλινα αντικείμενα –όπλα, κοσμήματα, ομφαλωτές φιάλες– δίνουν την εικόνα γενικότερης ευμάρειας και πλούτου και συσχετιζόμενα με τα υπόλοιπα δεδομένα από τη νεκρόπολη αυτή, αλλά και από άλλες θέσεις με ευρήματα της ίδιας περιόδου –ορεινή Μακεδονίδα, Μιέζα, Βέροια κ.λπ.– υποβάλλουν την εντύπωση ότι οι αρχαϊκοί χρόνοι είναι μια εποχή ιδιαίτερης ευπραγίας για τις Αιγές, τεκμηριώνοντας έμπρακτα την άποψη πως εδώ βρισκόταν το σημαντικότερο κέντρο στα όρια του μακεδονικού βασιλείου.

Οι ενταγμένες στο Γ΄ ΚΠΣ προκαταρκτικές εργασίες με στόχο την εκπόνηση μελέτης για την κατασκευή ενός μεγάλου κελύφους προστασίας όπως των βασιλικών τάφων με μηχανοστάσιο για τις εγκαταστάσεις ρύθμισης θερμοκρασίας και υγρασίας, με χώρους έκθεσης και εξυπηρέτησης του κοινού, καθώς και για τη δημιουργία προσβάσεων, χώρων στάθμευσης και γενικώς την ευρύτερη διαμόρφωση της περιοχής της ταφικής συστάδας της βασίλισσας Ευρυδίκης, μας έφεραν σε ένα σημείο που είχα την τύχη να ερευνήσω από το '86 ως το '94 ως βοηθός του Μ. Ανδρόνικου και ως μέλος της ομάδας της τακτικής ανασκαφής –εννοώ την ταφική συστάδα Β, αλλά και τον βορειοδυτικό τομέα της αρχαίας πόλης⁶.

Γνωρίζοντας την κρισιμότητα και τη σημασία της περιοχής, με τη βοήθεια της συναδέλφου Ε. Κοντογουλίδου διενεργήσαμε με μεγάλη προσοχή και σχολαστικότητα μια σειρά από διερευνητικές τομές, τεκμηριώνοντας με τη μέγιστη δυνατή πληρότητα τα ευρήματα. Οι προβλεπόμενες εργασίες πεδίου ολοκληρώθηκαν μόλις πριν από ενάμισυ μήνα και βέβαια ακόμη δεν έχει ολοκληρωθεί ο καθαρισμός και η μελέτη του συνόλου της κεραμικής. Ωστόσο, μολονότι η εικόνα είναι ιδιαίτερα σύνθετη, θα αποτολμήσω τη διατύπωση κάποιων αρχικών συμπερασμάτων που μπορούν ως ένα βαθμό να θεωρηθούν και υποθέσεις εργασίας (Σχ. 1).

Η κατασκευή του ασφαλτόδρομου που οδηγεί στο παλάτι, ακολουθώντας το δυτικό φρύδι της πλαγιάς κατά μήκος του ρέματος της Παλιοπαναγιάς, στις αρχές της δεκαετίας του '70, και οι επιχωματώσεις των αγρών στα ανατολικά της ταφικής συστάδας διαφοροποίησαν αρκετά τη σημερινή εικόνα της περιοχής από την πραγματικότητα της αρχαιότητας. Τότε η πλαγιά στην οποία αναπτυσσόταν η αρχαία πόλη κατέληγε στα βορειοδυτικά με απότομη κλίση προς τα δυτικά και βόρεια, όντας αρκετά δυσπρόσιτη από αυτές τις πλευρές, όπου βρίσκεται και το ρέμα που στο σημείο αυτό είναι αρκετά βαθύ. Αντίθετα χαμήλωνε μαλακά προς τα ανατολικά και προς τα βορειοανατολικά, όπου και το ρέμα διαπλατύνεται και ρηχαίνει. Εδώ, στα ανατολικά της ταφικής συστάδας, μετά την αφαίρεση των επιχώσεων, διαπιστώσαμε την παρουσία ενός ρηχού αρχαίου κοιλώματος, από όπου γινόταν η απορροή των υδάτων της περιοχής προς το γειτονικό ρέμα. Το κοίλωμα αυτό το ακολουθούσε, όπως φαίνεται, ο αρχαίος δρόμος που ανηφόριζε μαλακά, οδηγώντας προς την πόλη από τα δυτικά και τη νεκρόπολη (βλ. τοπογραφικό).

6. Βλ. Μ. Ανδρόνικος – Α. Κοτταρίδη, Έργον 1986 και Έργον 1987 και ΠΑΕ 1986. Επίσης Α. Κοτταρίδη, ΑΕΜΘ 1, 1987, 109-118· ΑΕΜΘ 3, 1989, 1-11· ΑΕΜΘ 4, 1990· ΑΕΜΘ 6, 1992, 67-72 και ΑΕΜΘ 7, 1993, 77-82.

Σχ. 1. Γενικό τοπογραφικό Αιγών.

ΙΖ' ΕΠΚ.Α.
 ΑΙΓΑΙ 2003 - 04

Σχ. 1α.

Το υπέδαφος σε αυτό το σημείο της πλαγιάς αποτελείται από σαθρά πετρώματα διαβάση και κοκκινόχωμα. Το πετρώδες υπόστρωμα καλύπτεται με μια στρώση πάχους 20-30 εκ. από καθαρό σκουροκάστανο ηλλόχωμα, μέσα ή επάνω στην οποία θεμελιώνονται τα παλαιότερα κτίσματα. Επάνω από αυτήν βρίσκονται οι ανθρωπογενείς επιχώσεις, το πάχος των οποίων διαφοροποιείται σημαντικά από σημείο σε σημείο.

Στη βορειοδυτική γωνία του χώρου δεν υπάρχουν ευρήματα. Δύο ταφές της πρώιμης εποχής του σιδήρου, η μία στα νοτιοδυτικά και η άλλη στα βορειοανατολικά αποτελούν τα παλαιότερα ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας στα βορειοδυτικά της πλαγιάς και οριοθετούν τα πέρατα της ταφικής συστάδας (συστάδα Β), για την οποία συχνά έχω πει πως με πολλούς τρόπους εξαιρείται και εξάιρεται από τη συνολική εικόνα της νεκρόπολης των Αιγών⁷. Στα υστεροαρχαϊκά χρόνια κατασκευάζονται εδώ τουλάχιστον τέσσερις τεράστιοι λακκοειδείς τάφοι: ανάμεσά τους ο ασύλητος τάφος της πολύχρυσης «Δέσποινας των Αιγών», ο πλουσιότερος τάφος της εποχής που έχει βρεθεί ως τώρα σε ολόκληρη τη Μακεδονία, και ο συλημένος τάφος με τα αιγιματικά πήλινα κεφάλια⁸.

Τον παλαιότερο από τους τάφους της συστάδας που χρονολογείται στα 540-30 π.Χ. τον «έκοψε» ο δρόμος του «τάφου του Ρωμαίου». Η αρχαϊκή κεραμική από τις επιχώσεις του τάφου αυτού⁹, αλλά και του γειτονικού τάφου της βασίλισσας Ευρυδίκης¹⁰ δείχνει ότι πιθανότατα υπήρχαν και άλλοι παλαιότεροι λακκοειδείς που διαλύθηκαν, όταν κατασκευάστηκαν οι δύο μακεδονικοί τάφοι και οι δρόμοι τους.

Στα νοτιοδυτικά της ταφικής συστάδας (Σχ. 1, περιοχή α), παρά το πολύ μικρό πάχος των επιχώσεων, διατηρούνται τμήματα από τη θεμελίωση και τις κοίτες θεμελίωσης ενός μεγάλου κτηρίου (Σχ. 2, κτήριο Ι) που είναι θεμελιωμένο επάνω στο φυσικό. Το επίπεδο από πατημένο ηλλόχωμα στο οποίο εδράζεται παρουσιάζει σε πολλά σημεία έντονα ίχνη καύσης που το έχουν σκληρύνει, αλλάζοντας το χρώμα του. Η κάτοψη του κτηρίου που διατηρείται αποσπασματικά φαίνεται να έχει κανονική μορφή με τοίχους που σχηματίζουν ορθές γωνίες και επιμήκεις εσωτερικούς χώρους. Στη νοτιοδυτική γωνία υπάρχει ένα μεγάλο αποθηκευτικό πιθάρι μισοθαμμένο στο δάπεδο, ωστόσο η κεραμική είναι ελάχιστη και τα κινητά ευρήματα ανύπαρκτα.

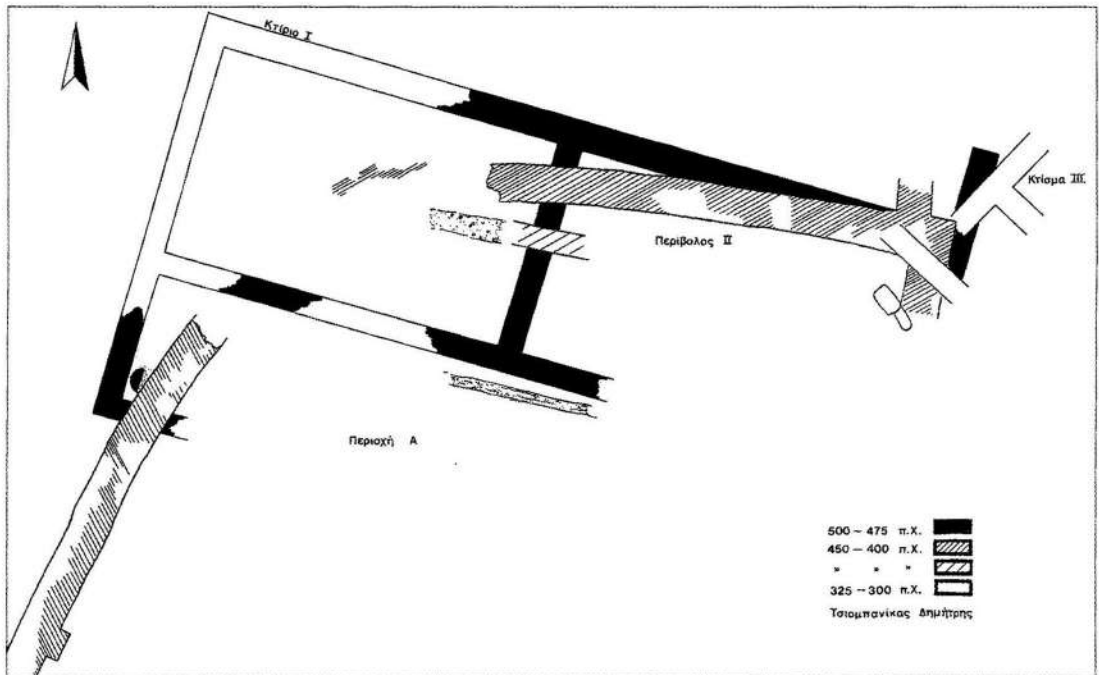
Λίγα διάσπαρτα θραύσματα λακωνικών κεραμιδιών, αρκετά από τα οποία σώζουν ίχνη σκουροκάστανου επιχρίσματος, προέρχονται ίσως από τη στέγη του. Καλά αρμοσμένες πέτρες, αρκετές από τις οποίες είναι πελεκημένες, αλλά και μερικοί πλίνθοι από πωρόλιθο, που τοποθετήθηκαν μάλιστα στη θεμελίωση, φαινόμενο

7. Εκτενώς για τη βασιλική ταφική συστάδα Β ή συστάδα της Ευρυδίκης, βλ. τελευταία Α. Kottaridi, *Couleur et sens: l'emploi de la couleur dans la tombe de la reine Eurydice*, στη σειρά Μελετήματα, 2005, (τυπώνεται) με βιβλιογραφία.

8. ΛΙ 540-530, ΛΙΙ (ο τάφος της Δέσποινας των Αιγών) περ. 500 π.Χ., ΛΙΙΙ (ο τάφος με τις πήλινες κεφαλές) περ. 480 π.Χ., ΛΙΥ 470-60 π.Χ. βλ. και σημ. 7 και 5.

9. Κ. Α. Ρωμαίος, *Ο μακεδονικός τάφος της Βεργίνας* (1951) 48.

10. Βρέθηκαν θραύσματα από κορινθιακές κοτύλες και αρύβαλοι του δεύτερου μισού του βου προχριστιανικού αιώνα.

Σχ. 2. Αιγές. Κτήριο I και περίβολος στα νοτιοδυτικά της ταφικής συστάδας.

εντελώς ασυνήθιστο για τα οικοδομήματα της πόλης των ύστερων κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων, χρησιμοποιήθηκαν για τους τοίχους που ξαφνιάζουν με το πάχος τους: 1 μ., το διπλάσιο δηλαδή από το συνηθισμένο πάχος των τοίχων των κτηρίων των Αιγών, για τους εγκάρσιους και τα εσωτερικά χωρίσματα και σχεδόν 2 μ. για τον μακρύ εξωτερικό βόρειο τοίχο, που αποκτά έτσι τη στιβαρότητα οχυρού.

Λιγοστά μελανόμορφα όστρακα χρονολογούν το κτήριο I στο τέλος των υστεροαρχαϊκών χρόνων. Σύγχρονο με τους γειτονικούς λακκοειδείς τάφους, το οικοδόμημα αυτό, που είναι το παλαιότερο των Αιγών που γνωρίζουμε ως τώρα, ορίζει το βορειοδυτικό άκρο της πόλης, ενώ η στιβαρότητά του και το μεγάλο πάχος του εξωτερικού τοίχου του μπορεί να δικαιολογηθεί, αν στο άστυ της υστεροαρχαϊκής μακεδονικής πρωτεύουσας είχαμε κάτι αντίστοιχο με την περίπτωση των Πλαταιών, όπου οι εξωτερικοί τοίχοι των ακραίων κτισμάτων που συνδέονταν μεταξύ τους, αποτελούσαν την οχύρωση της πόλης.

Οχυρωματικό χαρακτήρα είχε οπωσδήποτε το κτίσμα που το διαδέχτηκε: ένας στιβαρός περίβολος (Σχ. 2, περίβολος II) πάχους 2-2,10 μ. χτισμένος με αρκετά μεγάλες πελεκημένες και απελέκητες πέτρες πατάει αμέσως επάνω στον βόρειο τοίχο του παλιού κτηρίου, χρησιμοποιώντας τον εν μέρει ως θεμέλιο και στρίβει προς τα νότια ακολουθώντας το φρύδι της πλαγιάς, όπου δυστυχώς καταστράφηκε χωρίς να γίνει αντιληπτός από τις εκσκαφές για τη διάνοιξη του ασφαλτόδρομου. Η απότομη κλίση της πλαγιάς προς τα δυτικά και το βαθύ ρέμα που βρίσκεται εδώ σχηματίζοντας μια βαθιά, φυσική «τάφρο», ολοκλήρωναν την οχύρωση της πόλης, κάνοντάς την ουσιαστικά απρόσιτη από την πλευρά αυτή. Χωρίς εγκάρσιους τοίχους και δωμάτια, αλλά με μια τουλάχιστον αντηρίδα στα δυτικά, ο περίβολος αυτός μοιάζει πο-

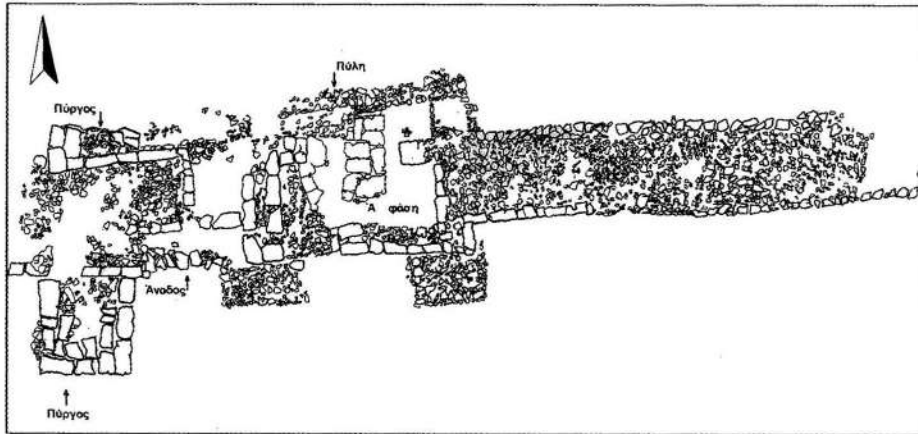
λύ ως προς το πλάτος και την κατασκευή με τα τείχη της ακρόπολης, για τα οποία έχει προταθεί μια χρονολόγηση στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια¹¹. Όμως εδώ δε βρέθηκαν καθόλου ελληνιστικά όστρακα. Η λιγοστή αναγνωρίσιμη κεραμική των επιχώσεων χρονολογείται στην κλασική εποχή και στο στρώμα που αντιστοιχεί με το επίπεδο θεμελίωσης του περιβόλου βρέθηκε ένα νόμισμα Περδίκκα Β', ενώ στις στρώσεις που αντιστοιχούν με το επίπεδο χρήσης και καταστροφής του υπήρχαν διάσπαρτα πέντε νομίσματα Αμύντα Γ', ένα νόμισμα Ποτίδαιας που χρονολογείται πριν το 356 π.Χ. και ένα νόμισμα Περδίκκα Γ'¹². Δεν αποκλείεται δηλαδή καθόλου να πρόκειται για μια κατασκευή του 5ου προχριστιανικού αιώνα σύγχρονη με δύο από τους τρεις κιβωτιόσχημους τάφους της συστάδας, τον τάφο με τις λευκές ληκύθους, αρκετές από τις οποίες είναι έργα του «ζωγράφου των γυναικών», και τον Κ2, με άλλα λόγια δηλαδή να πρόκειται για ένα κτίσμα της εποχής του Περδίκκα Β' (454-413 π.Χ.) ή του Αρχελάου (413-399 π.Χ.).

Σύγχρονο με τον περίβολο ΙΙ είναι πιθανότατα ένα κτίσμα με αργολιθοδομικούς τοίχους από το οποίο μας σώθηκαν ελάχιστα ίχνη, κυρίως κοίτες θεμελίωσης τοίχων με κατεύθυνση ανατολή-δύση. Το κτίσμα αυτό είναι οπωσδήποτε νεότερο από το κτήριο Ι, γιατί στο μόνο σημείο που σώζεται καλά ένας από τους τοίχους του είναι θεμελιωμένος επάνω σε έναν από τους εγκάρσιους τοίχους του προηγούμενου.

Δίπλα στο ανατολικό σωζόμενο άκρο του περιβόλου ΙΙ και του κτηρίου Ι βρέθηκαν πώρινοι γωνιόλιθοι και λατύπη πωρολίθου. Στο σημείο αυτό ίσως υπήρχε ένας πύργος, ωστόσο τα θεμέλια ενός μικρού κτίσματος που κατασκευάστηκε εδώ στο τελευταίο τέταρτο του 4ου προχριστιανικού αιώνα –η χρονολόγηση στηρίζεται στην κεραμική και σε δύο νομίσματα Αλεξάνδρου Γ'– διατάραξαν την εικόνα. Είναι άγνωστο αν και πώς συνεχίζονταν αυτά τα κτίσματα προς τα ανατολικά, αφού οι σύγχρονες επεμβάσεις έχουν ξύσει την περιοχή μπροστά από τους δύο μακεδονικούς τάφους και έχουν εξαλείψει ή παραμορφώσει τα αρχαία κατάλοιπα. Στο τελευταίο τέταρτο του 4ου προχριστιανικού αιώνα θα πρέπει ίσως να χρονολογηθεί η πήλινη τράπεζα με την επιγραφή ΔΩΡΕΑ που βρέθηκε μαζί με έναν ασκό τύπου guttus στο βορειοδυτικό άκρο της περιοχής που διερευνήσαμε (Σχ. 1, περιοχή β). Όμως εδώ, η σύγχρονη άροση έχει φτάσει σχεδόν ως το φυσικό και τα συμφραζόμενα είναι εντελώς ασαφή. Στα νοτιοανατολικά της συστάδας (Σχ. 1, περιοχή γ), σε απόσταση μόλις 20 μ. από «τον τάφο της Δέσποινας των Αιγών», ήρθε στο φως το δυτικό άκρο του βόρειου σκέλους του τείχους των Αιγών με μία μικρή πύλη στη μέση περίπου του σωζόμενου τμήματός του που έχει συνολικό μήκος 56 μ. Η πύλη βρίσκεται στην περιοχή του φυσικού κοιλάματος, όπου κατέληγε ο αρχαίος ανηφορικός δρόμος και οι ανθρωπογενείς επιχώσεις έχουν εδώ το ασυνήθιστο ύψος των 2 περίπου μ. Δεξιά και αριστερά από το σημείο αυτό το φυσικό υπέδαφος ανυψώνεται και σε απόσταση λίγων μέτρων οι επιχώσεις μόλις που φτάνουν τα 30 εκ., με αποτέλεσμα το τείχος που ακολουθεί εν μέρει αυτή την κλίση να έχει ζηλωθεί εντελώς από την άροση.

11. Π. Φάκλαρης, ΑΕΜΘ 10Α, 1996, 69-78.

12. Για τις ταυτίσεις και τις χρονολογήσεις των νομισμάτων ευχαριστώ πολύ τη Σ. Κρεμύδη που έχει αναλάβει τη δημοσίευσή τους.

Σχ. 3. Αιγές. Κάτοψη του τείχους και της πύλης.

Η στρωματογραφία: κάτω από την πύλη, αρκετά χαμηλότερα από το επίπεδο θεμελίωσης του τείχους, αποκαλύφθηκε μια κατασκευή από πωρόλιθους που εδράζεται επάνω στο πετρώδες φυσικό υπόβαθρο. Η επιμελημένη επεξεργασία τους δείχνει ότι πιθανότατα οι πωρόπλινθοι αυτοί που εδώ χρησιμεύουν για τη θεμελίωση ενός ισχυρού τοίχου προέρχονται από την επένδυση των όψεων ενός ακόμη παλαιότερου κτίσματος. Χαρακτηριστικό είναι το πάχος τους που φτάνει τα 30 εκ., ένα πόδι δηλαδή, μέγεθος τυπικό για τις λιθόπλινθους των κιβωτιόσχημων τάφων του 5ου αι. π.Χ. αλλά εντελώς ασυνήθιστο αργότερα. Προς τα δυτικά, λίγο ψηλότερα, υπάρχει μια δεύτερη σειρά παρόμοιων πωρολίθων που φαίνονται να σχετίζονται κατασκευαστικά με τους προηγούμενους. Δεν αποκλείεται να πρόκειται για λείψανα μιας παλαιότερης φάσης του τείχους (φάση Α), που φαίνεται μάλιστα πως είχε πύλη σχεδόν στο ίδιο σημείο με το νεότερο, αφού στο μέτωπο που ο τοίχος σχημάτιζε προς τα ανατολικά υπάρχει κατακόρυφη κανονική εγκοπή σε μια από τις πλίνθους για την τοποθέτηση ξύλινης παραστάδας (Σχ. 3). Προς την ίδια πλευρά εντοπίζεται και μια βαθιά νεροφαγιά που δείχνει ότι εκεί υπήρχε άνοιγμα, από όπου έβρισκε διέξοδο το βρόχινο νερό που κατέβαινε από την πλαγιά. Το παλαιότερο αυτό θεμέλιο είναι κατασκευασμένο μέσα στη στρώση από σκούρο κοκκινοκάστανο πηλόχωμα που αποτελεί τον προάγγελο του φυσικού βραχώδους υπεδάφους.

Επάνω από το παλαιότερο θεμέλιο, στην πύλη αλλά και κάτω από το τείχος και προς τις δύο πλευρές του, σε αρκετά μεγάλη έκταση διαπιστώνεται η παρουσία μιας παχιάς στρώσης με πυκνά υπολείμματα πυράς (στάχτες, κάρβουνα, αρκετή κεραμική). Πρόκειται πιθανότατα για ένα εκτεταμένο «στρώμα καταστροφής» από φωτιά, με το οποίο σχετίζονται ίσως ένας σωρός από κεραμίδια λακωνικού τύπου στα βορειοανατολικά της πύλης, ένας μισοδιαλυμένος αργολιθοδομικός τοίχος, καθώς και το λείψανο ενός μεγάλου ζώου που βρέθηκε στα νότια της πύλης.

Επάνω από αυτόν τον εκτεταμένο οριζόντιο «καταστροφής» θεμελιώθηκε η νεότερη φάση του τείχους. Όπως φαίνεται στη στρωματογραφία της πύλης, για να πετύχουν την καλύτερη έδρασή του έσκαψαν μια τάφρο πλάτους περίπου 2 μ. και βάθους

περίπου 70 εκ. η διατομή της οποίας μοιάζει με U. Στον πυθμένα και στα χείλη της έστρωσαν πηλόχωμα πιθανότατα το ίδιο με αυτό που θα χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή των ωμών πλιθιών της ανωδομής. Στη συνέχεια γέμισαν την τάφρο με μεγάλους αργούς λίθους, ώστε να σχηματιστεί ένα σταθερό επίπεδο, επάνω στο οποίο πατάει η αργολιθοδομική θεμελίωση του τείχους (ευθυντηρία) που με αυτό το αργολιθοδομικό υπόβαθρο κυριολεκτικά σφηνώνεται στο έδαφος.

Το πάχος του τείχους φτάνει τα 10 πόδια (3 μ.). Σε ύψος τουλάχιστον δύο δόμων επάνω από την ευθυντηρία ήταν λίθινο με πάρινες πλίνθους στα μέτωπα και γέμισμα από αργούς λίθους. Παραπάνω συνεχιζόταν ίσως με ωμά πλιθιά που δεν άφησαν ίχνη, αφού θα βρίσκονταν ψηλότερα από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Στα μέτωπα χρησιμοποιήθηκαν και πωρόπλινθοι με περιταίνια που προέρχονται προφανώς από τον προκάτοχό του.

Στα δυτικά της πύλης το πάχος του τείχους φτάνει τα 4 μ., επειδή εδώ υπήρχε ένα κλιμακοστάσιο ή μια ράμπα που οδηγούσε στον περιδρομο. Στο σημείο αυτό δύο μικροί τετράγωνοι πύργοι (3×3 μ.), συμμετρικά τοποθετημένοι στο εσωτερικό και το εξωτερικό του τείχους, ενισχύουν την κατασκευή. Οι πύργοι είναι χτισμένοι με πάρινες πλίνθους στα μέτωπα και αργούς λίθους σαν γέμισμα. Ο εξωτερικός έχει καταστραφεί σε μεγάλο μέρος από την οικοδομική δραστηριότητα των υστεροελληνιστικών χρόνων, ωστόσο διακρίνεται ακόμη ο τρόπος που δένει με τον κορμό του τείχους. Μετά τους πύργους το πάχος μειώνεται σταδιακά, ώσπου να φτάσει και πάλι τα 3 μ. Η πύλη έχει άνοιγμα 5 μ., δύο ογκώδεις παραστάδες όμως που υπάρχουν στο εσωτερικό της το περιορίζουν στα 3. Αντίστοιχες παραστάδες διαμορφώνουν αρχιτεκτονικά την όψη της πύλης προς την πλευρά της πόλης αλλά και προς τα έξω. Οι τελευταίες μάλιστα προεκτείνονταν περισσότερο, ώστε να σχηματίζεται ένας είδος μικρής αυλής, όμως εξαιτίας των υστεροελληνιστικών κτισμάτων που κατασκευάστηκαν στο σημείο αυτό επικαλύπτοντας τις παλαιότερες θεμελιώσεις δε στάθηκε δυνατό να αποσαφηνιστεί η μορφή τους.

Στο εσωτερικό της πύλης το φυσικό βαθούλωμα μαζώθηκε με άχρηστα οικοδομικά υλικά και χώμα και το δάπεδό της ισοπεδώθηκε μέχρι το ύψος της ευθυντηρίας του τείχους. Ωστόσο, επειδή τα νερά της βροχής που έβρισκαν από εδώ έξοδο υπεσκαπταν όπως φαίνεται το χωμάτινο δάπεδο της πύλης, κατασκευάστηκε το φαρδύ και ψηλό λίθινο κατώφλι με μέτωπο προς την πόλη που και αυτό με τη σειρά του φagώθηκε από τη χρήση. Δύο τετράγωνες αργολιθοδομικές κατασκευές, κάτι ανάμεσα σε βάρη και πεζούλια, θεμελιωμένες συγχρόνως με το καθαυτό τείχος που πλαισιώναν την πύλη προς την πλευρά της πόλης φαίνεται ότι έπαψαν να χρησιμοποιούνται και επιχώθηκαν, όταν έγινε το κατώφλι.

Στα δυτικά, όπως και στα ανατολικά το τείχος, η θεμελίωση του οποίου ακολουθώντας το βραχώδες φυσικό υπόστρωμα ανεβαίνει, εξαφανίζεται. Η επίχωση εδώ είναι ελάχιστη και η άρωση που έφτανε μέχρι το φυσικό έχει απαλείψει εντελώς τα ίχνη του. Ωστόσο προς τα δυτικά, σε απόσταση μόλις 5 μ. από το σωζόμενο πέρασ του τείχους εμφανίζεται μία κοίτη θεμελίωσης πλάτους 2 μ. η διατομή της οποίας είναι ίδια με αυτήν της κοίτης θεμελίωσης του τείχους. Η κοίτη αυτή είναι σκαμμένη

στο φυσικό βραχώδες υπέδαφος και στα σημεία που δε λιθολογήθηκε στα υστεροελληνιστικά χρόνια βρέθηκαν στη θέση τους μεγάλοι αργοί λίθοι από το γέμισμά της. Πιστεύω ότι πρόκειται για την υποθεμελίωση του ισχυρού τείχους της πόλης με τον πώρινο τοιχοβάτη που ανηφορίζοντας την πλαγιά στρεφόταν ελαφρά προς τα νοτιοδυτικά και άφηνε εκτός τειχών τη βορειοδυτική γωνία της, όπου βρέθηκαν τα υπολείμματα των παλαιότερων κτισμάτων. Έτσι εξηγείται πιθανότατα και η παρουσία του πυκνού στρώματος καταστροφής μιας στέγης με πλούσια διακοσμημένη κεραμωση κορινθιακού τύπου του 5ου προχριστιανικού αιώνα που είχαμε βρει το '90 αμέσως κάτω από το επιφανειακό στρώμα στα νοτιοδυτικά της περιοχής αυτής¹³. Είναι προφανές ότι ακριβώς επειδή έμεινε εκτός τειχών ο χώρος δίπλα στο φρύδι του λόφου δεν ανοικοδομήθηκε μετά τον 4ο αιώνα και έτσι σώθηκαν τα παλαιότερα λείψανα.

Η χρονολόγηση: μέσα στην πύλη, στο επίπεδο χρήσης της, λίγα εκατοστά ψηλότερα από την ευθυνηρία βρέθηκε ένα νόμισμα από τις παλαιότερες κοπές του Φιλίππου Β'. Τη χρονολόγηση που δίνει το νόμισμα αυτό υποστηρίζει και η κεραμική των επίμαχων στρώσεων, όμως υπάρχει και ένα ακόμη πιο καθοριστικό στοιχείο: βαθύτερα από το νόμισμα, στο κάτω μέρος της ευθυνηρίας, δίπλα στη θεμελίωση της ανατολικής εσωτερικής παραστάδας, μέσα σε ένα αυλάκι που άνοιξαν τα νερά της βροχής στο χώμα με το οποίο είχε επιχωθεί το εσωτερικό της πύλης επάνω από τα μπάζα, βρέθηκαν σπασμένοι δέκα μελαμβαφείς αττικοί σκύφοι τύπου bolsal¹⁴. Η εξαιρετική κατάσταση των σκύφων και οι κοφτερές ακμές τους δείχνουν πως πρόκειται για ένα φορτίο καινούργια αγγεία που μάλλον έπεσαν και έσπασαν την ώρα που ο κάτοχός τους περνούσε την πύλη και απόμειναν στο σημείο αυτό εκτός από λίγα κομμάτια τους που τα πήρε το νερό. Οι σκύφοι χρονολογούνται γύρω ή λίγο πριν τα μέσα του 4ου προχριστιανικού αιώνα, ορίζοντας έτσι ως ασφαλές *terminus ante quem* για την κατασκευή του τείχους με τον πώρινο τοιχοβάτη, τουλάχιστον σε αυτό το τμήμα, το 350 π.Χ., μια χρονολόγηση με την οποία εναρμονίζονται και τα ευρήματα από την ευρύτερη περιοχή της θεμελίωσης.

Όταν λοιπόν λίγο πριν το 340 π.Χ. κατασκευάστηκε ο τάφος της Ευρυδίκης, το τείχος, η πύλη και ο δρόμος υπήρχαν και αυτό εξηγεί τόσο τον προσανατολισμό του τάφου, όσο και την παντελή απουσία τύμβου που είχαμε επισημάνει από την αρχή¹⁵, ενώ η εγγύτητα της συστάδας με την πύλη του τείχους υπογραμμίζει ακόμη μια φορά την ιδιαίτερη σημασία της τελευταίας, που, όπως όλα πια δείχνουν, είναι βέβαιο ότι προοριζόταν για τις σημαντικότερες γυναίκες της βασιλικής δυναστείας. Ωστόσο η ανακάλυψη αυτή αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σπουδαιότητα, αν αναλογιστούμε ότι έχουμε μπροστά μας την παλαιότερη ως τώρα γνωστή οχύρωση—οχυρώσεις θα ήταν σωστότερο να πω— μιας μακεδονικής πόλης των ιστορικών χρόνων και αυτό δεν εί-

13. Βλ. Α. Κοτταρίδη, *AEMΘ* 4, 1990, 38.

14. Πρβλ. Β. Sparks – L. Talcott, *The Athenian Agora XII* (1970) 107 κ.ε., αρ. κατ. 558, πίν. 24, σχ. 6.

15. Ακριβώς δίπλα από τη δυτική πλευρά του τάφου της Ευρυδίκης και πίσω από τον «τάφο του Ρωμαίου» υπάρχουν τρεις μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι των αυτοκρατορικών χρόνων το δάπεδο των οποίων φτάνει μέχρι την ανωδομή των μακεδονικών τάφων. Αυτό αποδεικνύει ότι στην αρχαιότητα οι επιχώσεις στο σημείο αυτό με δυσκολία θα ξεπερνούσαν το 1 μ., γεγονός που αποκλείει βέβαια την ύπαρξη τύμβου.

ναι βέβαια τυχαίο, αφού βρισκόμαστε στις Αιγές, το πρώτο και σημαντικότερο αστικό κέντρο του βασιλείου. Ανοιχτό απομένει το ερώτημα, αν είναι ο Φίλιππος Β' (359-336 π.Χ.) που μόλις πήρε την εξουσία ξεκίνησε το έργο της ανέγερσης του νέου μεγαλοπρεπούς και ισχυρού τείχους των Αιγών, ανταμείβοντας έτσι την πίστη των κατοίκων της πόλης την κρίσιμη στιγμή της εμφάνισης του ανταπαιτητή Αργαίου¹⁶, ή κάποιος από τους άμεσους προκατόχους του. Ελπίζω η συστηματική μελέτη της κεραμικής να μας δώσει σύντομα την απάντηση. Βέβαιο πάντως φαίνεται ότι οι Αιγές, μια πόλη οργανωμένη με τον πατροπαράδοτο τρόπο κατά κόμας¹⁷, είχε τειχισμένο άστυ ήδη από τον 5ο προχριστιανικό αιώνα, πράγμα λογικό, αν σκεφτούμε τις περιπέτειες του μακεδονικού κράτους στη δίνη του Πελοποννησιακού πολέμου¹⁸.

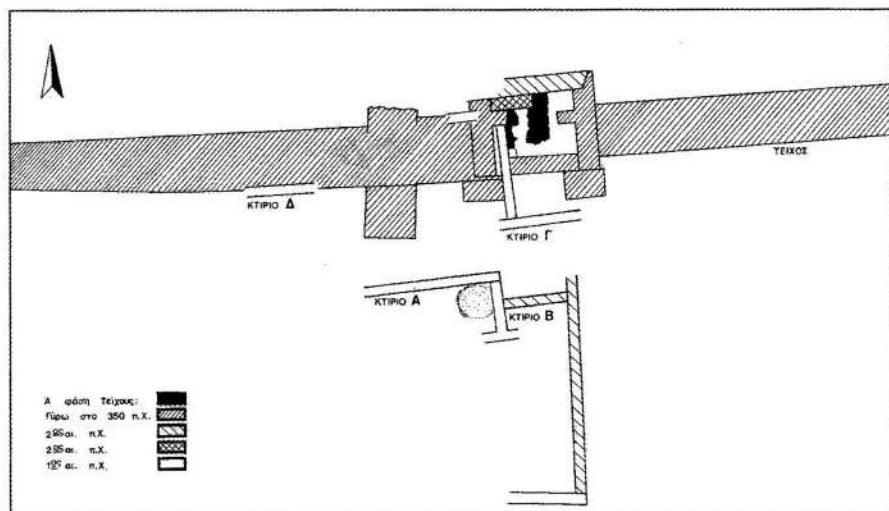
Μετά την ήττα του Περσέα στην Πύδνα, το 168 π.Χ., και την κατάλυση του βασιλείου από τους Ρωμαίους, οι Αιγές, το λίκνο της δυναστείας των Τημενιδών, καταστρέφονται. Το τείχος κατεδαφίζεται και λιθολογείται. Πριν από το τέλος του 2ου αι. π.Χ. ένα κτήριο με δύο τουλάχιστον αλληπάλληλες οικοδομικές φάσεις, του οποίου τη μορφή δεν μπορούσαμε να την αποσαφηνίσουμε, χτίζεται επάνω στη βόρεια πλευρά της πύλης (Σχ. 4). Σύγχρονο με αυτό είναι το κτήριο Β που βρέθηκε σε απόσταση μερικών μέτρων προς τα νότια της πύλης. Χτισμένο με υλικό σε δεύτερη χρήση το κτήριο Β, από το οποίο αποκαλύφθηκε μια ευρύχωρη στενόμακρη αίθουσα είχε μια ασυνήθιστα φαρδιά πόρτα με ασύμμετρα θυρόφυλλα, όπως μαρτυρούν οι χαρακτηριστικοί τόρμοι που υπάρχουν στο πάρινο κατώφλι.

Όπως δείχνει το πυκνό στρώμα με τα μεγάλα λακωνικού τύπου κεραμίδια που καλύπτει το χωμάτινο δάπεδό του, το οικοδόμημα αυτό γκρεμίστηκε τον 1ο αι. π.Χ. και αμέσως επάνω στα ερείπιά του χτίστηκε ένα νέο (κτήριο Α), σε έναν από τους χώρους του οποίου υπήρχε ένας μικρός κυκλικός κλίβανος. Στον ίδιο οικοδομικό-χρονολογικό ορίζοντα με αυτό ανήκουν και μια σειρά ακόμη κτήρια, ίσως κατοικίες, που καταστρέφονται όλα στα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια (1ος αι. μ.Χ.): το κτήριο Γ στην περιοχή της πύλης και το κτήριο Δ λίγο δυτικότερα που χρησιμοποιούσαν όχι μόνο τους λίθους του τείχους για την κατασκευή των τοίχων τους, αλλά και τα λείψανά του σαν υποθεμελίωση, το κτήριο Ε στα βόρεια της πύλης, το κτήριο Ζ στα ανατολικά της ταφικής συστάδας και το κτήριο Η στα νότια (Σχ. 1, περιοχή δ), το

16. Διοδ. 16.3.

17. Βλ. και Α. Κοτταρίδη, «Αιγαί η πρώτη πόλη των Μακεδόνων», Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας 7-8 Ιουνίου 2003 «Γνωριμία με τη γη του Μεγαλέξανδρου. Η περίπτωση του νομού Ημαθίας» (2004) 85.

18. Το ανατολικό σκέλος του τείχους που σώζεται πολύ καλύτερα έχει ήδη αποκαλυφθεί σε μεγάλη έκταση από τον Π. Φάκλαρη από το 2000 ως το 2004. Με ισχυρό λίθινο τοιχοβάτη που σώζεται τουλάχιστον σε ύψος δύο δόμων, με μέτωπα από καλοαρμοσμένες πάρινες πλίνθους και γέμισμα με αργολιθοδομή και με πλάτος επίσης 3 μ. αποτελεί προφανώς συνέχεια προς τα ανατολικά της ίδιας οχύρωσης, τμήμα της οποίας αποκαλύψαμε δίπλα στην ταφική συστάδα Β. Το γεγονός ότι εκεί ενισχύεται σε κανονικές αποστάσεις με ισχυρούς πύργους, πράγμα που στο τμήμα που ανασκάψαμε δε φαίνεται να συμβαίνει, οφείλεται πιθανότατα στη μορφολογία της περιοχής που στα ανατολικά της πόλης είναι εντελώς επίπεδη χωρίς τη φυσική προστασία που παρέχει η αρκετά απότομη κλίση της πλαγιάς στα δυτικά, ενώ το μέγεθος και η μεγαλοπρέπεια της ανατολικής πύλης, που είναι πολύ πιο εντυπωσιακή από αυτή που ανασκάψαμε στα βορειοδυτικά, εξηγείται, αν σκεφτούμε ότι αυτή ήταν η κύρια είσοδος στις Αιγές στην οποία κατέληγε ο δρόμος που ερχόταν από τα λιμάνια του Θερμαϊκού κόλπου, την Πύδνα και τη Μεθώνη. Για μερικές πρώτες γενικές σκέψεις για την οχύρωση των Αιγών βλ. Α. Κοτταρίδη, ό.π.

Σχ. 4. Αιγές. Κτήρια Α και Β στα βόρεια της πύλης.

οποίο ήταν χτισμένο επάνω στο νοτιότερο τμήμα της κοίτης θεμελίωσης του τείχους που ανασκάψαμε. Χτισμένα με αργολιθοδομή και πηλόχωμα, στεγασμένα με απλά κεραμίδια λακωνικού τύπου τα ταπεινά αυτά οικοδομήματα ανήκουν στην τελευταία φάση κατοίκησης του παλαιού άστεως των Αιγών. Όντας σχεδόν εντελώς επιφανειακά, στις περισσότερες περιπτώσεις τα λείψανά τους αναμοχλεύτηκαν έντονα από τη σύγχρονη άρωση και το υνί έχει κυριολεκτικά αλέσει τα στρώματα καταστροφής τους, με αποτέλεσμα να είναι σχεδόν αδύνατο να αποσαφηνιστούν οι κατόψεις τους. Ωστόσο η κεραμική είναι άφθονη και πολλά αγγεία μπορούν να συγκολληθούν και να μας δώσουν μια απροσδόκητα πλήρη εικόνα της οικοσκευής τους, γεγονός που δείχνει πως η καταστροφή, ήταν τόσο ξαφνική, ώστε οι ένοικοί τους να μην προλάβουν να πάρουν μαζί τους τα πράγματά τους. Δεν αποκλείεται λοιπόν καθόλου η εγκατάλειψη της παλιάς θέσης της πόλης που μετακινείται προς τα βορειοανατολικά, στον κάμπο να οφείλεται σε ένα βίαιο φυσικό γεγονός, ίσως σε έναν σεισμό.

Τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι είναι το μόνο σημάδι ζωής των αυτοκρατορικών χρόνων στην περιοχή που ουσιαστικά εγκαταλείπεται. Στην ύστερη αρχαιότητα ή και ακόμη αργότερα χρονολογείται ίσως το μεγάλο αργολιθοδομικό ανάλημμα, μια πεζούλα από ξερολιθιά παρόμοια με αυτές που κατασκεύαζαν οι κάτοικοι της περιοχής ήδη από τα χρόνια της πρώιμης εποχής του σιδήρου¹⁹ και στη νότια Ελλάδα είναι ακόμα σε χρήση που συγκρατεί τα χώματα, σχηματίζοντας ένα ευρύχωρο άνδρηρο για τις ανάγκες της καλλιέργειας και ορίζει την υψομετρική καμπύλη ακόμη και σήμερα. Σύγχρονες ή και νεότερες από το ανάλημμα είναι οι έξι ταπεινές ακτέριστες ταφές που βρέθηκαν στα δυτικά του «τάφου του Ρωμαίου» που αν κρίνουμε από τον τρόπο τοποθέτησης των νεκρών θα πρέπει μάλλον να ανήκαν σε χριστιανούς.

Εδεσσα,

ΙΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

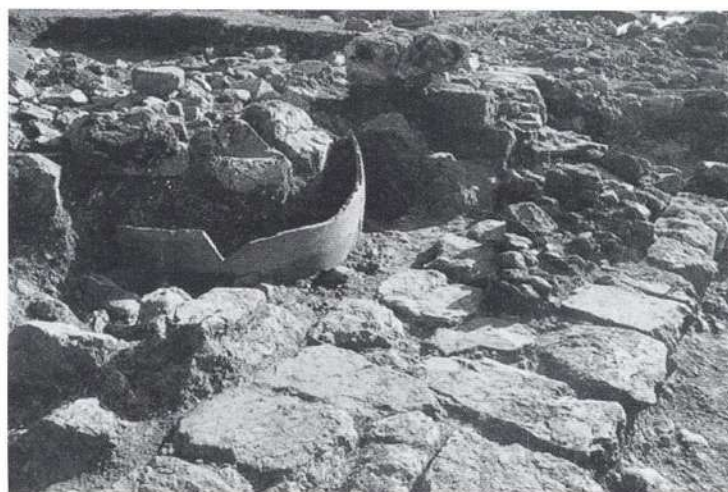
19. Σαφής οργάνωση του χώρου με άνδρηρα διαπιστώθηκε στους μικρούς οικισμούς της ΠΕΣ που διερευνήθηκαν στην περιοχή Τζαμάλα Βερμίου, βλ. Α. Κοτταρίδη, ΑΕΜΘ 15, 2001, 501-507 και ΑΕΜΘ 16, 2002, 501-508.

1

2

3

1. Ταφή της πρώιμης εποχής του σιδήρου σε πίθο. 2. Ο δυτικός τοίχος του κτηρίου I με τον πίθο κατά χώρα, επάνω στον οποίο εδράζεται η θεμελίωση του περιβόλου II. 3. Ο βόρειος τοίχος του κτηρίου I και ο περιβόλος II.

4

5

6

4. Το τείχος των Αιγών στην περιοχή της ταφικής συστάδας των βασιλισσών (συστάδα Β), από τα δυτικά. Διακρίνεται η πύλη, ο εσωτερικός πύργος και τα λείψανα του εξωτερικού. 5. Το τείχος των Αιγών στην περιοχή της ταφικής συστάδας των βασιλισσών, από τα ανατολικά. Διακρίνεται η πύλη, το κατόφλι και οι αργολιθοδομικές κατασκευές της εσωτερικής πλευράς. 6. Το τείχος των Αιγών στην περιοχή της ταφικής συστάδας των βασιλισσών, γενική άποψη του αποκαλυφθέντος τμήματος, από τα ανατολικά.

7

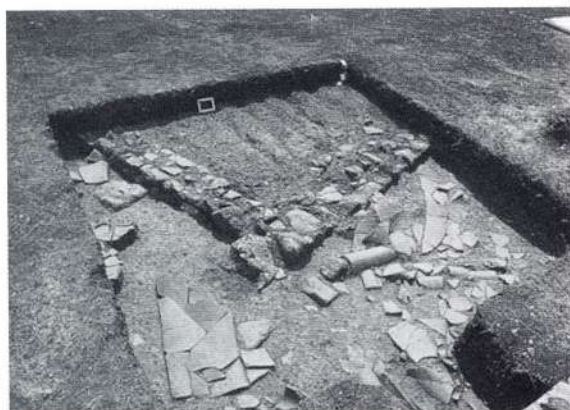
8

9

10

11

12

7. Η περιοχή της πόλης και η παλαιότερη φάση. 8. Η περιοχή της πόλης. Λεπτομέρεια: διακρίνεται η ανατολική εσωτερική παραστάδα, η αργολιθοδομική υποθεμελίωση, η στρώση με τα υπολείμματα καύσης και η παλαιότερη οικοδομική φάση που εδράζεται επάνω στο βραχώδες «φυσικό» υπέδαφος. 9. Περιοχή της πόλης. Η στρώση με τους μελαμβαφείς αττικούς σκύφους κατά χώρα. 10. Οι αττικοί μελαμβαφείς σκύφοι που βρέθηκαν συγκεντρωμένοι δίπλα από την ανατολική εσωτερική παραστάδα της πόλης. 11. Το υστεροελληνιστικό κτήριο Α στα νότια της πόλης κατά την ανασκαφή. Διακρίνονται τα ίχνη της σύγχρονης άρωσης. 12. Τα κτήρια Α και Β, η πύλη του τείχους και η ταφική συστάδα των βασιλισσών από τα νότια.